(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[२०२३] ३ एस.सी.आर. ७६६

पंजाब राज्य

वि.

दिल बहादूर

(फौजदारी अपील क्र. ८४४/२०२३)

मार्च २८, २०२३

[न्या. एम.आर. शहा आणि न्या. सी.टी. रविकुमार]

शिक्षा/शिक्षा देणे – चे तत्व - उच्च न्यायालयाने आयपीसीच्या कलम २७९ आणि ३०४ ए अन्वये गुन्ह्यांसाठी उत्तरवादी-आरोपीची शिक्षा कायम केली असली तरी शिक्षा दोन वर्षांवरून आठ महिन्यांपर्यंत कमी केली – चे समर्थन – असा निर्णय दिला की: शिक्षा कमी करताना, उच्च न्यायालयाने गुन्ह्याचे गांभीर्य आणि आरोपीने गुन्हा करण्याच्या पद्धतीचा अजिबात विचार केलेला नाही - आरोपीच्या अविचारीपणे आणि निष्काळजीपणे वाहन चालविल्यामुळे एक निष्पाप व्यक्तीचा मृत्यू झाला आणि दोन जण जखमी झाले – आयपीसी हे दंडात्मक आणि परावर्तक स्वरूपाचे आहे या वस्तुस्थितीचा उच्च न्यायालयाने विचार केला नाही - आयपीसी अंतर्गत केलेल्या गुन्ह्यांसाठी गुन्हेगारांना शिक्षा करणे हे मुख्य हेतु आणि उद्दीष्ट आहे आणि गुन्हा आणि शिक्षा यांच्यातील समानतेचे तत्त्व लक्षात घ्यावे लागेल - पुढे, न्याय्य शिक्षेचे तत्त्व हे फौजदारी गुन्ह्याच्या संदर्भात शिक्षेचा पाया आहे - तथापि, शिक्षेचे तत्त्व

सुधारात्मक उपायांना मान्यता देते परंतु असे काही प्रसंग येतात जेव्हा खटल्याच्या वस्तुस्थितीनुसार प्रतिकार करणे आवश्यक असते - आरोपीबद्दल अवाजवी सहानुभूती दर्शविणारा आक्षेपित न्यायनिर्णय हा टिकण्याजोगा नसतो आणि रद्दबातल केला जातो - न्यायचौकशी न्यायालयाने ठोठावलेली शिक्षा जी सत्र न्यायालयाने कायम केली ती पूर्ववत केली - दंड *संहिता, १८६० - एसएस. २७९, ३०४ ए.*

मध्य प्रदेश राज्य वि. सुरेंद्र सिंह **(२०१५) १ एससीसी २२२ : [२०१४] १३ एससीआर ५५४**; पंजाब राज्य वि. सौरभ बक्षी **(२०१५) ५ एससीसी १८२ : [२०१५] ३ एससीआर ५९०**; हिमाचल प्रदेश राज्य वि. रामचंद्र रबिदास **(२०१९) १० एससीसी ७५ : [२०१९] १५ एससीआर ७७१** - **यावर भिस्त ठेवली.**

<u>निर्णय विधि संदर्भ</u>

[२०१४] १३ एससीआर ५५४	**परि ३.३**	**वर भिस्त ठेवली**
[२०१५] ३ एससीआर ५९०	**परि ३.३**	**वर भिस्त ठेवली**
[२०१९] १५ एससीआर ७७१	**परि ५.१**	**वर भिस्त ठेवली**

फौजदारी अपील अधिकारिता – फौजदारी अपील क्र. ८४४/२०२३.

दिनांक २६.०४.२०१७ रोजी चंदिगढ येथील पंजाब आणि हरयाणा उच्च न्यायालयाने सीआरआर क्रमांक ४११३/२०१६ मध्ये पारित केलेल्या न्यायनिर्णय आणि आदेशवरून.

अपीलकर्ताकरिता – वकील कु. कनिका अहुजा, करण शर्मा, रिषभ शर्मा.

उत्तरवादीकरिता – वकील आफताब अली खान, एम. झेड. चौधरी.

न्यायालयाचा न्यायनिर्णय **न्या. एम.आर. शहा** यांच्याद्वारे पारित -

१. चंदिगढ येथील पंजाब आणि हरयाणा उच्च न्यायालयाने सीआरआर क्रमांक ४११३/२०१६ या फौजदारी पुनरीक्षण अर्जात पारित केलेल्या आक्षेपित न्यायनिर्णय आणि आदेश याने व्यथित आणि असंतुष्ट होवून ज्यादवारे उच्च न्यायालयाने भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०४ ए अंतर्गत गुन्ह्यासाठी उत्तरवादीची शिक्षा कायम ठेवली असली तरी शिक्षा दोन वर्षांवरून आठ महिन्यांपर्यंत कमी केली आहे या अटीच्या अधीन राहून की, मृताच्या कुटुंबियांना/ कायदेशीर वारसांना नुकसान भरपाईपोटी पूर्वअनामत रक्कम रुपये २५,०००/- देण्यात यावे, पंजाब राज्याने प्रस्तुतचे अपील दाखल केले आहे.

२. यातील उत्तरवादी - मूळ आरोपी हा अविचारीपणे आणि निष्काळजीपणे स्कॉर्पिओ कार चालवत होता, ज्यामुळे डाव्या बाजूने रुग्णवाहिका घेताना एका व्यक्तीचा मृत्यू झाला. उत्तरवादी - आरोपीच्या अविचारीपणे आणि निष्काळजीपणे वाहन चालवल्यामुळे रुग्णवाहिकेत बसलेल्या दोन व्यक्तीही जखमी झाल्या. या धडकेमुळे अॅम्ब्युलन्स उलटली, यावरून आरोपी ज्या वेगाने स्कॉर्पिओ चालवत होता, ते दिसून येते. यात प्रतिवादीवर भादंविच्या कलम २७९ आणि ३०४ ए अंतर्गत गुन्ह्यांसाठी खटला चालविण्यात आला. विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने आरोपीला भादंविकलम २७९ आणि ३०४ अ अन्वये दोषी ठरवले आणि आरोपीची शिक्षा सत्र न्यायालयाने कायम केली. आरोपींनी उच्च न्यायालयासमोर प्रस्तुतचे पुनरीक्षण अर्ज दाखल केले. आक्षेपित न्यायनिर्णय आणि आदेशाद्वारे उच्च न्यायालयाने भादंविच्या कलम ३०४ ए अन्वये जरी आरोपीची अपराधसिद्धि कायम केली असली, तरी २५,०००/- रुपयांच्या पूर्वअनामत रकमेच्या अधीन राहून शिक्षा आठ महिन्यांच्या साधी कैदपर्यंत कमी केली आहे. या टप्प्यावर हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की, ज्या वेळी

उच्च न्यायालयाने पुनरीक्षण अर्जावर निर्णय दिला, त्यावेळी आरोपीने सात महिने पंधरा दिवसांचा प्रत्यक्ष शिक्षेचा कालावधी भोगला होता आणि त्यामुळे, उच्च न्यायालयाने ही शिक्षा केवळ आठ महिन्यांपर्यंत कमी केल्याचे दिसून येत आहे.

२.१ आयपीसीच्या कलम ३०४ ए अंतर्गत गुन्ह्यासाठी उच्च न्यायालयाने शिक्षा कमी करून आठ महिन्यांपर्यंत कमी केल्याने उच्च न्यायालयाने पारित केलेल्या आक्षेपित न्यायनिर्णय आणि आदेशाच्या विरोधात पंजाब राज्याने प्रस्तुतचे अपील दाखल केले आहे.

३. राज्य सरकारच्या वतीने उपस्थित विद्वान वकील कनिका आहुजा यांनी जोरदारपणे कथन केले की, या प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती पाहता, उच्च न्यायालयाने प्रथम अपीलीय न्यायालयाने कायम केलेल्या कनिष्ठ न्यायालयाने ठोठावलेल्या शिक्षेत हस्तक्षेप करून गंभीर चूक केली आहे.

३.१ असे सादर केले जाते की, शिक्षा कमी करताना उच्च न्यायालयाने आरोपींप्रती अवाजवी सहानुभूती दाखविली आहे. असे सादर निवेदन केले की, शिक्षा कमी करताना उच्च न्यायालयाने आरोपीने ज्या पद्धतीने गुन्हा केला त्याचे योग्य मूल्यमापन केलेले नाही किंवा त्याचा विचार केला नाही. आरोपींच्या बेदरकारपणे वाहन चालविल्यामुळे रुग्णवाहिकेतून प्रवास करणाऱ्या एका निष्पाप व्यक्तीला आपला जीव गमवावा लागला तर दोन जण जखमी झाले, या वस्तुस्थितीची उच्च न्यायालयाने योग्य दखल घेतली नाही.

३.२ असे सादर करण्यात आले की, आरोपी स्कॉर्पिओ (कार) चालवत होता आणि तेही एवढ्या वेगात आणि तेही क्रॉस रोडवर असताना बेदरकारपणे आणि निष्काळजीपणे आणि त्याच्या कारच्या धडकेमुळे रुग्णवाहिका उलटली. त्यामुळे उच्च न्यायालयाने अशा आरोपी व्यक्तीच्या बाजूने अवाजवी सहानुभूती दाखवायला नको होती, ज्याच्या बेदरकारपणे

आणि निष्काळजीपणे वाहन चालविण्याच्या कृतीमुळे एका निष्पाप व्यक्तीला आपला जीव गमवावा लागला आणि दोन जण जखमी झाले.

३.३ वरील प्रमाणे सादर निवेदने करून आणि या न्यायालयाने **मध्य प्रदेश राज्य वि. सुरेंद्र सिंह (२०१५) १ एससीसी २२२** या प्रकरणामध्ये आणि **पंजाब राज्य वि. सौरभ बक्षी (२०१५) ५ एससीसी १८२** या प्रकरणात पारित केलेल्या न्यायनिर्णयावर भिस्त ठेवली आणि प्रस्तुतचे अपील मंजूर करावे आणि विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने ठोठावलेली शिक्षा आणि विद्वान सत्र न्यायालयाने कायम केलेली शिक्षा पूर्ववत करावी अशी विनंती केली.

४. प्रस्तुतच्या अपिलाला विरोध करताना सर्वोच्च न्यायालयाच्या विधी सहाय्य समितीने नियुक्त केलेल्या उत्तरवादी - आरोपीच्या वतीने उपस्थित राहणारे विद्वान वकील श्री. आफताब अली खान यांनी सादर केले आहे की, सौम्य परिस्थितीचा विचार करता उच्च न्यायालयाने २५,०००/- रुपयांच्या पूर्वअनामत रकमेवर जी मृत व्यक्तीच्या कुटुंबाला/ कायदेशीर वारसदाराला देण्यात येणारी नुकसानभरपाईच्या स्वरूपात आहे,

शिक्षा कमी करून आठ महिन्यांची केली आहे, त्यात या न्यायालयाकडून हस्तक्षेप करता येणार नाही.

४.१ असे सादर केले जाते की, उत्तरवादी - आरोपी एक गरीब व्यक्ती आहे आणि केवळ ड्रायव्हर होता आणि म्हणूनच, जर त्याला दोन वर्षांच्या सश्रम करावासाच्या शिक्षेसाठी पाठवले गेले तर त्याला आणि त्याच्या कुटुंबातील सदस्यांना त्रास होईल. जेव्हा वरील तथ्यांचा उच्च न्यायालयाने विचार केला असेल आणि उच्च न्यायालयाने शिक्षा कमी केली असेल, तेव्हा या न्यायालयाद्वारे त्यात हस्तक्षेप केला जाऊ शकत नाही, असे सादर केले जाते.

५. संबंधित पक्षकारांच्या वतीने उपस्थित राहणारे विद्वान वकील यांचे म्हणणे सविस्तर

पणे ऐकून घेतले. सुरुवातीला, हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की उत्तरवादी - आरोपीला आयपीसीच्या कलम २७९ आणि ३०४ ए अंतर्गत गुन्ह्यांसाठी दोषी ठरवण्यात आले आहे. वरील गुन्ह्यांसाठी त्याची शिक्षा उच्च न्यायालयाने आक्षेपित न्यायनिर्णय आणि आदेश याद्वारे कायम केली आहे. मात्र, या आक्षेपित न्यायनिर्णय व आदेश याद्वारे उच्च न्यायालयाने विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने ठोठावलेल्या आणि सत्र न्यायालयाने कायम केलेल्या शिक्षेत हस्तक्षेप करून शिक्षा दोन वर्षांवरून आठ महिन्यांवर आणली आहे. मात्र, शिक्षा कमी करताना उच्च न्यायालयाने गुन्ह्याचे गांभीर्य आणि आरोपीने ज्या पद्धतीने गुन्हा केला आणि बेदरकारपणे स्कॉर्पिओ गाडी चालवली, त्यामुळे एका निष्पाप व्यक्तीला आपला जीव गमवावा लागला आणि रुग्णवाहिकेतील दोन जण जखमी झाले, याचा अजिबात विचार केलेला नाही. धडकेमुळे रुग्णवाहिका उलटली, या वस्तुस्थितीचेही उच्च न्यायालयाने मूल्यमापन केले नाही आणि त्याचा विचार ही केला नाही. यावरून रुग्णवाहिकेवर होणारा परिणाम आणि आरोपींचा बेदरकारपणे वाहन चालविणे दिसून येते. आयपीसीच्या कलम ३०४ ए अन्वये गुन्ह्यासाठी आरोपीला दोन वर्षांची शिक्षा सुनावताना न्यायचौकशी न्यायालयाने सबळ कारणे दिली. उच्च न्यायालयाने पारित केलेला आक्षेपित न्यायनिर्णय आणि आदेशावरून असे दिसते की, आरोपीच्या वतीने तो गरीब कुटुंबातून मोडत असल्याने, खटला कमी करणारा मानला जातो. मात्र, आरोपीच्या निष्काळजीपणे वाहन चालविल्यामुळे एका निष्पाप व्यक्तीचा मृत्यू झाला तसेच रुग्णवाहिकेतील दोन जण जखमी झाले, याचा देखील उच्च न्यायालयाने योग्य विचार केलेला नाही.

५.१ आयपीसी हे दंडात्मक आणि प्रतिबंधात्मक स्वरूपाची आहे, या वस्तुस्थितीचा उच्च न्यायालयाने अजिबात विचार केलेला नाही. आयपीसी अंतर्गत केलेल्या गुन्ह्यांसाठी

गुन्हेगारांना शिक्षा करणे हे मुख्य ध्येय आणि उद्देश आहे. आरोपीचे कृत्य निष्काळजीपणे आणि उतावीळपणे केले तरच कलम २७९ आणि ३०४ ए लागू केले जाऊ शकते. हिमाचल प्रदेश राज्य वि. रामचंद्र रबिदास (२०१९) १० एससीसी ७५ या प्रकरणामध्ये या न्यायालयाने निरीक्षण केल्याप्रमाणे, या न्यायालयाने मोटार वाहन अपघातास जबाबदार गुन्हेगारांना कठोर शिक्षा करण्याच्या गरजेवर वेळोवेळी जोर दिला. झपाट्याने वाढत असलेल्या मोटारीकरणामुळे भारताला रस्ते वाहतुकीतील इजा आणि मृत्यूचे प्रमाण वाढत आहे. कुटुंबातील कमावता व्यक्ती किंवा कुटुंबातील इतर कोणत्याही सदस्याला गमावल्याने कुटुंबाचे होणारे आर्थिक नुकसान, भावनिक आणि सामाजिक आघात किंवा पीडित व्यक्तीचे अपंगत्व मोजता येत नाही. निरीक्षण नोंदविल्याप्रमाणे आणि निर्णय दिल्याप्रमाणे, गुन्हा आणि शिक्षा यांच्यातील समानतेचे तत्त्व लक्षात घेतले पाहिजे. न्याय्य शिक्षेचे तत्त्व हा फौजदारी गुन्ह्याच्या संदर्भात शिक्षेचा पाया आहे, असे निरीक्षण नोंदवले.

५.२ या टप्प्यावर, सौरभ बक्षी (उपरोल्लेखित) प्रकरणात या न्यायालयाचा न्यायनिर्णय, ज्यामध्ये हे न्यायालय आयपीसीच्या कलम ३०४ ए अंतर्गत गुन्ह्याचा विचार करीत होते, त्याचा संदर्भ देणे आवश्यक आहे. शिक्षेच्या तत्वावर या न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले आहे व निर्णय दिला आहे :-

> “ प्रसिद्ध विचारवंत आणि लेखक, सोफोक्लीस यांनी शतकांपूर्वी म्हटले होते -
>
> “जोपर्यंत भीती साथ देत नाही तोपर्यंत कायद्यांची अंमलबजावणी कधीच होऊ शकत नाही. आजच्या समाजात या विधानाला एक प्रकारे

प्रचंड जोमाने महत्त्व आहे. सुव्यवस्थित, सभ्य आणि शांतताप्रिय समाज निर्माण व्हावा यासाठी कायद्याचा आदर करणे हे प्रत्येक उजव्या विचारसरणीच्या नागरिकाचे कर्तव्य आहे. कायदा कोणत्याही प्रकारच्या अनागोंदीला विरोध करतो, हे लक्षात घेतले पाहिजे. तो अराजकतेबाबत पूर्णपणे असहिष्णू आहे. जर कोणी कायद्याचे उल्लंघन केले तर त्याला कायद्याच्या रोषाला सामोरे जावे लागते, कायद्याने मान्य केलेल्या समानतेच्या संकल्पनेनुसार हे कधीही विसरता येणार नाही की सक्षम कायदेमंडळांनी तयार केलेल्या फौजदारी कायद्याचा उद्देश, घटनात्मकदृष्ट्या प्रस्थापित मापदंडांमध्ये न्यायालयीन तपासणीच्या अधीन राहून, सामूहिक हिताचे रक्षण करणे आणि समूहाचा घटक असलेल्या प्रत्येक व्यक्तीला अनावश्यक धोक्यांपासून वाचविणे हा आहे. काही वेळा अहंकारी आणि असभ्य पद्धतीने असे म्हटले जाते की, लोकांच्या मोठ्या समूहाकडून त्रुटी समजल्या जाणाऱ्या वैयक्तिक कृतींना कायदा बांधू शकत नाही, परंतु, सत्य हे आहे आणि असावे लागेल की जेव्हा कायदा लोकशाहीत घटनात्मक तपासणीच्या कसोटीवर खरा उतरतो, तेव्हा वैयक्तिक कल्पनांकडे दुर्लक्ष केले जाते. काही वेळा गुन्ह्याचे स्वरूप आणि समाजावर होणारा परिणाम यावर अवलंबून काही गुन्हे अधिक उच्चार आणि गांभीर्य धारण करतात. कोणत्याही न्यायालयाने दयेच्या भावनेने सदर गोष्टीकडे दुर्लक्ष करू नये. पीडितेचा अधिकार आहे याची सतत आठवण करून देणे हे

न्यायालयाचे कर्तव्य आहे आणि असे म्हटले तरी काही प्रसंगी पीडित व्यक्ती तसेच समाज पीडित होऊ शकतो, कधीही उपेक्षित होऊ शकत नाही. या संदर्भात न्यायमूर्ती बेंजामिन एन. कार्डोझो यांच्या “न्याय जरी आरोपीमुळे असला तरी तो आरोप करणाऱ्यालाही मिळतो” या म्हणण्याचा पुनरुच्चार करता येईल आणि म्हणूनच, आवश्यक मानदंड म्हणजे उदाहरणांमध्ये घालून दिलेली प्रस्थापित तत्त्वे असणे आवश्यक आहे. हे ना भावनिकतेच्या भावनेने निर्देशित व्हायचे असते ना पूर्वग्रहांनी शासित व्हायचे असते."

५.२.१ शिक्षेचे तत्त्व सुधारात्मक उपायांना मान्यता देते असे पुढे निदर्शनास आले आहे, परंतु, असे प्रसंग येतात जेव्हा खटल्याच्या वस्तुस्थितीनुसार प्रतिकार करणे ही अत्यावश्यक गरज असते.

५.२.२ वरील न्यायनिर्णयात उच्च न्यायालयाने शिक्षा कमी करून नुकसान भरपाई देणे हा कपातीचा घटक आहे, हे तत्त्व लागू करताना दया दाखविली. त्यावर या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदविले आहे की, हे पूर्णपणे चुकीच्या सहानुभूतीच्या कक्षेत आहे. ही एक प्रकारे न्यायाची खिल्ली उडवणारी आहे. खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदविले जाते आणि निर्णय दिला जातो की :-

“ शिक्षेचे तत्त्व सुधारात्मक उपायांना मान्यता देते, हे वेगळे सांगण्याची गरज नाही, परंतु असे काही प्रसंग येतात जेव्हा खटल्याच्या वस्तुस्थितीनुसार प्रतिकार करणे ही अत्यावश्यक गरज असते. आमच्या मते, शिक्षा २४ दिवसांपर्यंत कमी करण्यासाठी नुकसानभरपाई देणे हा

घटक आहे हे तत्त्व लागू करताना उच्च न्यायालय दयेच्या आवेशाने भारावून गेले आहे, असे म्हणणे योग्य आहे. हे पूर्णपणे चुकीच्या सहानुभूतीच्या कक्षेत आहे. ही एक प्रकारे न्यायाची खिल्ली उडवण्यासारखे आहे. कारण सिसेरोने म्हटल्याप्रमाणे न्याय हा "राजमुकुटाची चमक", "सार्वभौम मालकीण" आणि "सदाचाराची राणी" आहे. अशा प्रकारच्या गुन्ह्यामुळे केवळ पीडित व्यक्तींचेच नव्हे, तर आजूबाजूच्या अनेकांचे जीवन उद्धस्त होते. यामुळे न्यायव्यवस्थेवरील जनतेचा विश्वास चव्हाट्यावर आला आहे."

५.२.३ रस्ते अपघात वाढण्याबाबत चिंता व्यक्त करताना खालीलप्रमाणे सदर निर्णयात खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदविण्यात आले आहे :-

'रस्ते अपघाताबाबत भारताचा दुरलौकिक आहे. वाहनचालकांमध्ये बेफिकीर वृत्ती आहे. त्यांना वाटते की ते "सर्वेक्षण केलेल्या सर्वांचे सम्राट" आहेत. मद्यपान केल्याने निष्काळजीपणे वाहन चालविण्यास प्रवृत्त होतो, ज्यामुळे इतर लोक त्यांचे शिकार बनतात. गरिबांना वाटते की त्यांचे जीवन सुरक्षित नाही, पादचारी अनिश्चिततेचा विचार करतात आणि सभ्य लोक सतत भीतीने वाहन चालवतात परंतु तरीही स्वतःला "अतिशयोक्ती करणे" म्हणून प्रदर्शित करणाऱ्या लोकांच्या घृणास्पद वृत्तीबद्दल घाबरतात. अशा परिस्थितीत खासदारांनी भादंविकलम ३०४-अ मधील शिक्षेच्या धोरणाची चाचपणी, पुनर्विचार आणि फेरविचार करावा."

५.३ या टप्प्यावर, या प्रकरणात या न्यायालयाचा सुरेंद्र सिंग (उपरोल्लेखित) या प्रकरणामध्ये पारित केलेला आणखी एक न्यायनिर्णय जो आयपीसीच्या कलम २७९ आणि ३०४ ए अंतर्गत गुन्ह्यावर आधारित आहे त्याचा संदर्भ देणे आवश्यक आहे. या न्यायालयासमोरील खटल्यात विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने आरोपीला कलम ३०४ ए अन्वये गुन्ह्यात दोषी ठरवत आरोपीला दोन वर्षांची शिक्षा ठोठावली. उच्च न्यायालयाने ही शिक्षा कायम ठेवत न्यायचौकशी न्यायालयाने सुनावलेली शिक्षा दोन वर्षांच्या सश्रम कारावासाच्या शिक्षेवरून आधीच झालेल्या कालावधीत कमी केली आणि रु. २०००/- मृताच्या विधवा/आईला देय, अशी नुकसान भरपाई मंजूर केली. उच्च न्यायालयाने घेतलेल्या मताला अमान्य करताना आणि उच्च न्यायालयाने शिक्षा कमी करण्याचा दिलेला आदेश रद्द बातल ठरवताना या न्यायालयाने परिच्छेद ६ ते १४ मध्ये खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले आहे:-

> "६. चालू प्रकरणात, पुराव्यांचे योग्य मूल्यमापन केल्यानंतर, आरोपींनी बेदरकारपणे आणि निष्काळजीपणे सार्वजनिक रस्त्यावर जीप चालवून विजयचा जीव धोक्यात घातला, या निष्कर्षापर्यंत न्यायचौकशी न्यायालय येऊन ठेपले. आरोपीच्या जीपने आधी पुलियाला आणि नंतर बाबुलच्या झाडाला धडक दिली. परिणामी, या अपघातात जीपमधील विजय सिंग जो प्रवास करत होता तो जखमी झाला आणि नंतर त्याचा मृत्यू झाला तसेच जीपमधील आणखी एक जण मांगीलाल जो जीप

मध्ये उपस्थित होता तो जखमी झाला आहे. न्यायचौकशी न्यायालयाने शिक्षेचा आदेश पारित करताना, कोणताही बेकायदेशीरपणा केलेला नाही, असे आमचे मत आहे आणि आरोपींनी दाखल केलेल्या प्रस्तुतच्या अपिलात न्यायचौकशी न्यायालयाच्या निष्कर्षांवर शिक्कामोर्तब करण्यात आले. मात्र, पुराव्यांचे योग्य मूल्यमापन न करता आणि गुन्ह्याचे गांभीर्य लक्षात न घेता उच्च न्यायालयाच्या विद्वान एकल न्यायाधीशांनी शिक्षेत आधीच झालेल्या कालावधीत बदल करून अवाजवी सहानुभूती दाखविली आहे.

७. आम्ही विचारात घेतलेल्या मते, उच्च न्यायालयाने हा आक्षेपित न्यायनिर्णय पारित करताना [सुरेंद्र सिंह वि. मध्यप्रदेश राज्य फौजदारी पुनरावलोकन क्रमांक ३/२००८, दिनांक २२-८-२०१२ (म.प्र) रोजी निर्णीत] या न्यायालयाने निर्णयांच्या श्रेणीमध्ये उद्धृत केलेल्या तत्त्वांचे पालन करण्यात पूर्णपणे अपयशी ठरला आहे. अपुरी शिक्षा ठोठावून अवाजवी सहानुभूती दिल्यास न्यायव्यवस्थेचे अधिक नुकसान होऊन कायद्याच्या कार्यक्षमतेवरील जनतेचा विश्वास कमी होईल आणि गंभीर धोक्यांखाली समाज फार काळ सहन करू शकणार नाही. जर न्यायालयाने जखमींचे रक्षण केले नाही तर, जखमी वैयक्तिक सूड बुद्धीने काम करतील. त्यामुळे गुन्ह्याचे स्वरूप आणि तो कशा पद्धतीने घडला याचा विचार करून योग्य ती शिक्षा देणे हे कोणत्याही न्यायालयाचे कर्तव्य असते. (पहा सेवका पेरुमल वि. तामिळनाडू राज्य.

[(१९९१) ३ एससीसी ४७१ : १९९१ एससीसी (फौ) ७२४ : एआयआर १९९१ एससी १४६३])

८. धनंजय चॅटर्जी वि. डब्ल्यू.बी. राज्य[(१९९४) २ एससीसी २२० : १९९४ एससीसी (फौ) ३५८] या प्रकरणामध्ये न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निकाल दिला: (एससीसी पृष्ठ २३९, परिच्छेद १४-१५)

"१४. अलीकडच्या काही वर्षांत, वाढत्या गुन्हेगारीचे प्रमाण- विशेषत: महिलांवरील हिंसक गुन्ह्यांमुळे न्यायालयांकडून होणारी गुन्हेगारी शिक्षा हा चिंतेचा विषय बनला आहे. सध्या गुन्ह्याच्या शिक्षांमधे खूप तफावत आहे हे मान्य आहे . काही गुन्हेगारांना अत्यंत कठोर शिक्षा मिळते, तर अनेकांना समान गुन्ह्यासाठी अत्यंत वेगळी शिक्षा मिळते आणि धक्कादायक म्हणजे मोठ्या संख्येने शिक्षा ही होत नाही, ज्यामुळे गुन्हेगाराला प्रोत्साहन मिळते आणि शेवटी व्यवस्थेची विश्वासार्हता कमकुवत होऊन न्यायास त्रास होतो. अर्थात शिक्षा ठोठावण्यासंदर्भात कोणतेही स्पष्ट आणि निश्चित असे सूत्र ठरवणे शक्य नसले तरी गुन्ह्यास शिक्षा झाल्याशिवाय राहू नये आणि गुन्ह्याला बळी पडलेल्या व्यक्तीला तसेच समाजाला न्याय मिळाल्याचे समाधान मिळावे, हा शिक्षेचा उद्देश असावा. शिक्षा सुनावताना विशिष्ट कायद्याअभावी न्यायाधीशांनी विविध घटकांचा विचार केला पाहिजे आणि त्या सर्व घटकांचा विचार करून परिस्थितीचा एकंदर दृष्टिकोन ठेवून त्यांना योग्य वाटणारी शिक्षा ठोठावली पाहिजे. वाढत्या घटकांकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही

आणि त्याचप्रमाणे परिस्थिती कमी करण्याचाही विचार करावा लागेल.

१५. आमच्या मते, प्रस्तुत खटल्यातील शिक्षेचे मोजमाप गुन्ह्याच्या अत्याचारावर; गुन्हेगाराचे वर्तन आणि पीडितेची निराधार आणि असुरक्षित स्थिती यावर अवलंबून असले पाहिजे. गुन्हेगारांना न्याय मिळावा म्हणून समाजाच्या ओरडण्याला न्यायालये ज्या पद्धतीने प्रतिसाद देतात, तशीच योग्य ती शिक्षा ठोठावणे होय. न्यायाधिशांची मागणी आहे की न्यायालयाने गुन्ह्याला योग्य ती शिक्षा ठोठवावी, जेणेकरून न्यायालये गुन्ह्याबद्दल लोकांचा तिरस्कार प्रतिबिंबित करतील. न्यायालयाने योग्य ती शिक्षा ठोठावण्याचा विचार करताना केवळ गुन्हेगाराचे हक्कच नव्हे, तर गुन्ह्यातील पीडितआणि एकूणच समाजाचे अधिकार लक्षात घेतले पाहिजेत."

९. या पैलूचा विचार करताना, सर्वोच्च न्यायालयाने महेश वि. मध्यप्रदेश राज्य [(१९८७) ३ एससीसी ८० : १९८७ एससीसी (फौ) ३७९ : (१९८७) २ एससीआर ७१०] या प्रकरणामध्ये टिप्पणी केली की: (एससीसी पृष्ठ ८२, परि ६)

"६. ... असे पुरावे आणि अशा क्रूर कृत्यांना सामोरे जाताना या अपीलकर्त्यांना कायद्याच्या कठोर शिक्षेपासून वाचण्याची परवानगी देणे ही न्यायाची खिल्ली उडवणारी ठरेल. अपीलकर्त्यांना कमी शिक्षा देणे म्हणजे या देशातील न्यायव्यवस्था संशयास्पद ठरवणे होय. सर्वसामान्यांचा न्यायालयावरील विश्वास उडेल. अशा प्रकरणांमध्ये, तो,

सुधारक शब्दावलीपेक्षा प्रतिकाराची भाषा अधिक समजून घेतो आणि त्याचे कौतुक करतो. जेव्हा आपण असे म्हणतो, तेव्हा आम्ही शिक्षेच्या प्रक्रियेत सुधारणात्मक दृष्टिकोनाच्या गरजेकडे दुर्लक्ष करत नाही.

१०. हजारा सिंग वि. राजकुमार[(२०१३) ९ एससीसी ५१६ : (२०१४) १ एससीसी (फौ) १५९] या प्रकरणामध्ये न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले आहे की: (एससीसी पृष्ठ ५२१, परि १०)

“१०. ... योग्य ती शिक्षा ठोठावताना सर्व संबंधित परिस्थितीचा विचार करणे हे न्यायालयांचे कर्तव्य आहे. योग्य शिक्षा ठोठावण्याचे घटक. शिक्षेच्या धोरणात विधिमंडळाने न्यायपालिकेला हा भव्य विवेक दिला आहे, ज्याचा वापर अत्यंत काळजीपूर्वक आणि सावधगिरीने केला पाहिजे. देण्यात आलेली शिक्षा थेट गुन्ह्याचे स्वरूप आणि व्याप्ती यांच्या प्रमाणात असावी. आनुपातिक शिक्षेचा निकष न्यायाधीशांना निःपक्ष आणि निःपक्षपाती निर्णयापर्यंत पोहोचण्यास मदत करू शकतो.

या न्यायालयाने पुढे (हजारा सिंग प्रकरण[(२०१३) ९ एससीसी ५१६ : (२०१४) १ एससीसी (फौ) १५९], एससीसी पृष्ठ ५२१, पॅरा ११) यामध्ये असे निरीक्षण नोंदविले आहे की :

“११. गुन्हेगाराला ठोठावलेल्या शिक्षेत त्याने केलेल्या गुन्ह्याचे प्रतिबिंब उमटले पाहिजे आणि ते गुन्ह्याच्या गांभीर्याच्या प्रमाणात असावे, हे शिक्षेच्या धोरणाचे आधारभूत तत्त्व आहे. या न्यायालयाने अनेक प्रकरणांतील गुन्हेगारांना शिक्षा सुनावताना समानतेच्या मध्यवर्ती

भूमिकेवर वारंवार भर दिला आहे.

११. शैलेश जसवंतभाई वि. गुजरात राज्य[(२००६) २ एससीसी ३५९ : (२००६) १ एससीसी (सीआरआय) ४९९] या प्रकरणामध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने असे मत व्यक्त केले की: (एससीसी पृष्ठ ३६१-६२, परिच्छेद ७-८)

"७. हा कायदा सामाजिक हितसंबंधांचे नियमन करतो तसेच परस्परविरोधी दावे आणि मागण्यांवर मध्यस्थी करतो. लोकांची आणि मालमत्तेची सुरक्षा हे राज्याचे अत्यावश्यक कार्य आहे. फौजदारी कायद्याच्या साहाय्याने हे साध्य करता येऊ शकते. निःसंशयपणे एक प्रति- सांस्कृतिक संघर्ष जिथे अस्तित्वात असलेल्या कायद्याने नवीन आव्हानांची उत्तरे शोधली पाहिजेत आणि आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी न्यायालयांना शिक्षा प्रणाली तयार करणे आवश्यक आहे. विधीशून्यतेच्या संक्रमणामुळे सामाजिक व्यवस्था ढासळेल आणि ती मोडकळीस येईल. समाजाचे रक्षण करणे आणि गुन्हेगारी प्रवृत्तीवर मोहोर लावणे हे कायद्याचे उद्दिष्ट असले पाहिजे जे योग्य शिक्षा ठोठावून साध्य केले पाहिजे. त्यामुळे 'सुव्यवस्थेच्या' इमारतीचा पाया म्हणून कायद्याने समाजासमोरील आव्हानांना सामोरे जायला हवे. फ्रीडमन यांनी आपल्या 'लॉ इन चेंजिंग सोसायटी' या पुस्तकात म्हटले आहे की: 'फौजदारी कायद्याची स्थिती ही समाजाच्या सामाजिक जाणिवेचे निर्णायक प्रतिबिंब आहे.' 'त्यामुळे शिक्षेची उपयोगात

आणताना कायद्याने तथ्यात्मक चौकटीवर आधारित सुधारात्मक यंत्रणा किंवा प्रतिकार शक्ती चा अवलंब केला पाहिजे. कुशलतेने शिक्षेची प्रक्रिया जिथे असावी तिथे कडक असावी आणि जिथे हवी असेल तिथे दयेने वागावे. प्रत्येक प्रकरणातील वस्तुस्थिती व दिलेली परिस्थिती, गुन्ह्याचे स्वरूप, त्याचे नियोजन व कृत्य करण्याची पद्धत, गुन्हा घडविण्याचा हेतू, आरोपीचे वर्तन, वापरलेल्या शस्त्रांचे स्वरूप व इतर सर्व उपस्थित परिस्थिती ही समर्पक वस्तुस्थिती विचारक्षेत्रात प्रवेश करेल.

८. त्यामुळे, अपुरी शिक्षा ठोठावण्याची अवाजवी सहानुभूती न्यायव्यवस्थेचे अधिक नुकसान करून कायद्याच्या कार्यक्षमतेवरील जनतेचा विश्वास कमी करेल आणि अशा गंभीर धाकाखाली समाज फार काळ सहन करू शकणार नाही. त्यामुळे गुन्ह्याचे स्वरूप आणि त्याची अंमलबजावणी कशी झाली किंवा गुन्हा कसा घडला, आदींचा विचार करून योग्य ती शिक्षा देणे हे प्रत्येक न्यायालयाचे कर्तव्य आहे.

१२. या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधिश असलेल्या खंडपीठाने अहमद हुसेन वाली मोहम्मद सय्यद वि. गुजरात राज्य [(२००९) ७ एससीसी २५४: (२००९) ३ एससीसी (फौ) ३६८] या प्रकरणामध्ये खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदविले : (एससीसी परि. २८१, परि ९९-१००)

“९९. ... योग्य शिक्षा देण्याचा उद्देश समाजाचे रक्षण करणे आणि गुन्हेगाराला योग्य ती शिक्षा ठोठावून कायद्याचे उद्दिष्ट साध्य

करण्यापासून रोखणे (सिक ब्रेक द) हा असावा. समाजाच्या सद्सद्विवेकबुद्धीचे प्रतिबिंब उमटवणारी अशी शिक्षा ठोठावण्यासाठी न्यायालये शिक्षेची पद्धत चालवतील आणि शिक्षेची प्रक्रिया जिथे असावी तिथे कठोर असावी अशी अपेक्षा आहे. अशा गुन्ह्यांबाबत तुटपुंजी शिक्षा ठोठावून किंवा केवळ वेळ गेल्यामुळे अतिशय सहानुभूतीपूर्ण दृष्टिकोन बाळगणे ही उदारमतवादी वृत्ती दीर्घकाळासाठी परिणामकारक ठरेल आणि समाजाच्या हिताच्या विरोधात असेल, ज्याची काळजी घेणे आणि शिक्षेच्या व्यवस्थेत निर्माण झालेल्या प्रतिकाराच्या धाग्याने बळकट करणे आवश्यक आहे.

१००. न्यायाची मागणी आहे की न्यायालयाने गुन्ह्यास अनुरूप अशी शिक्षा ठोठावली पाहिजे जेणेकरून न्यायालये गुन्ह्याबद्दल लोकांचा तिरस्कार प्रतिबिंबित करतील. न्यायालयाने योग्य ती शिक्षा ठोठावण्याचा विचार करताना केवळ गुन्ह्यातील पीडितेचेच नव्हे, तर संपूर्ण समाजाचे हक्क लक्षात घेतले पाहिजेत. योग्य ती शिक्षा झाल्यास न्यायालय आपल्या कर्तव्यात अपयशी ठरेल केवळ पीडित व्यक्तीविरुद्धच नव्हे, तर गुन्हेगार आणि पीडित दोघेही ज्या समाजाशी संबंधित आहेत, त्या समाजाविरुद्ध घडलेल्या गुन्ह्यासाठी शिक्षा दिली जात नाही.

१३. अपुरी शिक्षा ठोठावण्याची अवाजवी सहानुभूती न्यायव्यवस्थेचे अधिक नुकसान करेल आणि कायद्याच्या कार्यक्षमतेवरील जनतेचा

विश्वास कमी करेल, हे आम्ही या प्रकरणात पुन्हा एकदा सांगतो. गुन्ह्याचे स्वरूप आणि त्याची अंमलबजावणी कशी झाली किंवा गुन्हा कसा घडला याचा विचार करून योग्य ती शिक्षा देणे हे प्रत्येक न्यायालयाचे कर्तव्य आहे. शिक्षेच्या प्रश्नाशी संबंधित सर्व संबंधित तथ्ये आणि परिस्थितीचा विचार करून गुन्ह्याचे गांभीर्य लक्षात घेऊन शिक्षा ठोठावण्याची कार्यवाही शिक्षा देणाऱ्या न्यायालयांनी करणे अपेक्षित आहे. न्यायालयाने योग्य ती शिक्षा ठोठावण्याचा विचार करताना केवळ गुन्ह्यातील पिडीत व्यक्तीचेच नव्हे, तर संपूर्ण समाजाचे हक्क लक्षात घेतले पाहिजेत. गुन्ह्याच्या प्रमाणाचा विचार न करता केवळ वेळ गेल्यामुळे ठोठावलेली तुटपुंजी शिक्षा दीर्घकाळासाठी प्रतिकूल आणि समाजाच्या हिताच्या विरोधात ठरेल.

१४. मध्यप्रदेश राज्य वि. बबलू [(२०१४) ९ एससीसी २८१ : (२०१४) ६ एससीसी (सीआरआय)१] मध्ये नुकत्याच झालेल्या एका न्यायनिर्णयामध्ये पूर्वीच्या निकालांचा विचार आणि अनुसरण या न्यायालयाने कायद्याच्या प्रस्थापित प्रस्तावाचा पुनरुच्चार केला की, फौजदारी कायद्याचे एक मुख्य उद्दिष्ट म्हणजे गुन्ह्याचे गांभीर्य, स्वरूप आणि गुन्हा करण्याच्या पद्धतीशी सुसंगत अशी पुरेशी, न्याय्य, प्रमाणबद्ध शिक्षा लागू करणे. गुन्ह्याचे गांभीर्य लक्षात घेऊन शिक्षेच्या प्रतिबंधक घटकाचा विचार करताना समाजाचे सामाजिक हित आणि विवेक लक्षात घ्यायला हवा. ही शिक्षा समाजाच्या विवेकबुद्धीला धक्का

पोहोचेल एवढी सौम्य असू नये. त्यामुळे शिक्षा देताना योग्य समतोल राखणे हे न्यायालयाचे कर्तव्य आहे, कारण कमी शिक्षा दिल्याने कोणत्याही गुन्हेगाराला प्रोत्साहन मिळते आणि त्यामुळे त्याचा परिणाम समाज भोगतो.

५.४ सुरेंद्र सिंग (उपरोल्लेखित) या प्रकरणामध्ये या न्यायालयाने घालून दिलेला कायदा खटल्याच्या वस्तुस्थितीवर लागू करणे, आरोपीप्रती अवाजवी सहानुभूती दाखवून प्रथम अपीलीय न्यायालयाने कायम केलेल्या विद्वान कनिष्ठ न्यायालयाने ठोठावलेल्या शिक्षेत हस्तक्षेप करणारा उच्च न्यायालयाने पारित केलेला आक्षेपित न्यायनिर्णय व आदेश हा न टिकण्याजोगा असून तो रद्दबातल करून खारीज करण्यास पात्र आहे.

६. वरील बाबी लक्षात घेता व वर नमूद केलेल्या कारणांमुळे, प्रस्तुतचे अपील यशस्वी ठरते. आयपीसीच्या कलम ३०४ ए अंतर्गत गुन्ह्याची शिक्षा दोन वर्षे सश्रम करावासावरून आठ महिन्यांच्या साधी कैदपर्यंत कायम ठेवताना, उच्च न्यायालयाने पारित केलेला आक्षेपित न्यायनिर्णय आणि आदेश याद्वारे रद्दबातल करून खारीज केला जातो. प्रथम अपिलीय न्यायालयाने (विद्वान सत्र न्यायालय) कायम केलेली विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने ठोठावलेली शिक्षा याद्वारे पुनर्स्थापित/पूर्ववत केली जाते. आता, उर्वरित शिक्षा भोगण्यासाठी आरोपीला ताब्यात घेण्यात यावे. आरोपीला स्वाधीन होण्यासाठी चार आठवड्यांची मुदत देण्यात आली आहे. त्यानुसार, प्रस्तुतचे अपील मंजूर केले जाते.

x-x-x-x

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

x-x-x-x